

Museum Rijswijk - De onderstroom

Openingstoespraak op zondag 26 maart 2023 door Cornel Bierens

Beste kunstvrienden,

De onderstroom, zo'n goede titel hebben tentoonstellingen niet vaak, je hoeft 'm maar te horen of je bent al nieuwsgierig. De gewone alledaagse stroom waar we allemaal op meevaren, die kennen we wel, maar zicht op wat zich daaronder afspeelt heb je eigenlijk niet. Natuurlijk voel je regelmatig dat onder de oppervlakte van die zogenaamde werkelijkheid veel schuurt en wringt, maar wat dat dan precies is blijft meestal vaag en lost al gauw weer op in het jachtige leven. Dus als de kunst dan aankondigt iets van die onderstroom zichtbaar te gaan maken wil je dat zien.

Maar de snelle blik waarmee je gewend bent naar de wereld te kijken laat je thuis, want je weet dat je in een museum de dingen niet moet scannen maar echt moet aankijken. Je kijkt ze aan als vage bekenden, vraagt je af waar ken ik die toch ook weer van, en blijft net zolang kijken tot er iets begint te dagen. Dan zit je al in de onderstroom en valt ineens het muntje, gegarandeerd, wie je ook bent, want de onderstroom stroomt door iedereen en is van alle tijden. Dat laatste laat de tentoonstelling duidelijk zien, want door alle ruimtes heen is de tijd een vloeiend continuüm, waarop het verleden en de toekomst evenzeer hun stempel drukken als het heden.

De *Clouds* van Robbie Cornelissen bijvoorbeeld zijn geen tekeningen van wolken zoals we die kennen, maar van een kernexplosie en een vulkaanuitbarsting uit de vorige eeuw, die op je afkomen als rampberichten uit de hel die nog altijd over de wereld hangen alsof ze nooit meer verdwijnen. Ook de *Wolken* van Karin van Dam zijn allesbehalve onschuldige wolken, ze lijken op samenklontering van gloeiende kolen die als tikkende tijdbommen in de lucht hangen. Of neem Karin's *Traveling Cities*, waarvan je niet weet of ze nu de componenten verbeelden van steden die nog moeten worden opgebouwd of die juist onlangs totaal zijn verwoest, en je stelt je de tijdreis voor die ze hebben gemaakt tussen hun opkomst en verval.

Wat een verschil met de notie van tijd die de bovenstroom overheerst, de tijd van moment tot moment, waar wij dagelijks de vrijwillige slaven van zijn. Je schiet bijna in de lach als je bedenkt dat er in de zaal waar wij nu staan evenveel klokken aanwezig zijn als mensen, dat al die klokken van nacht om exact twee uur door satellieten op exact drie uur zijn gezet, en dat wij daardoor allemaal, terwijl we worden geacht onze aandacht bij deze tekst te houden, heimelijk tegen onze biologische klok staan te vechten.

Wat een wereld. In rap tempo ontwikkelt die zich in een richting die kunstmatiger is dan de kunst ooit is geweest. Of het nu je röntgenfoto's zijn of je hypotheekaanvragen, aan de beoordeling ervan komt geen mens meer te pas. Er zijn al kunstmatige baarmoeders, en hele hordes designers ontwerpen reclames voor producten die helemaal niet bestaan. Op alle terreinen zie je die ontwikkelingen, maar aan één ding schieten ze grandioos voorbij. Met dezelfde overmoed als de naar de zon vliegende *Ikaros* (ook door Robbie getekend) willen ze de menselijke vermogens zo graag overvleugelen, dat ze die langzaam maar zeker loszingen van wat er nu juist zoveel betekenis aan geeft, namelijk de dood.

Je ziet dat ook terug in ingrepen in de taal, want terwijl het ene front zich inspant om onze intelligentie zo artificieel mogelijk te maken, stort het andere front zich op het taboe verklaren van woorden die naar de dood verwijzen. Lijk bijvoorbeeld mag je niet meer zeggen. De lijkwagen en de lijk-kist heten voortaan rouwauto en uitvaartkist, en de regering heeft de wet op de lijkbezorging veranderd in de uitvaartwet. In 2020 heeft kunstenaar Vibeke Mascini in de *Volkskrant* een rouwadvertentie geplaatst voor het woord dood sreutel, en schrijvers opgeroepen in hun boeken dat woord nieuw leven in te blazen. Dat hebben ze gedaan, en met succes, zodat in de nieuwe Van Dale-uitgave dood sreutel weer is opgenomen. Maar intussen heeft het Erasmus MC wel een medicijn ontwikkeld tegen de dood sreutel, met als argument dat het dan voor de naasten van de stervende een rustiger heengaan is. Voor de naasten! Het is duidelijk dat het niet de dokters zijn die ons oog voor de dood zullen moeten openhouden, maar de kunstenaars.

En dat gebeurt dan ook in *De onderstroom*, en hoe. Neem Karin's werk *Vloedlagen in de zeeleep*, in de centrale donkere zaal. Je staat erbij en weet eerst niet wat je ziet, maar dan begin je iets te herkennen. Waarachtig, dit is het oermodel van alle onderstromen, de Lethe uit de Griekse mythologie, de onderwereldrivier met de naam die *het vergeten* betekent. De doden die daar aankomen moeten uit de Lethe drinken om hun leven te vergeten, om het in het verborgene te laten verdwijnen, al lukt dat natuurlijk nooit helemaal.

De Argentijnse schrijver Borges heeft daar een mooi gedicht over geschreven, waarin hij ook twee Grieken opvoert. De eerste is de filosoof Herakleitos van wie we heel weinig weten, maar die wel beroemd is geworden om zijn uitspraak dat je nooit twee keer in dezelfde rivier stapt omdat je elke keer in ander water stapt. De ander is Narcissus die in het water kijkt en verliefd wordt op zijn eigen spiegelbeeld. *Het zijn de stromen* heet het gedicht, het gaat zo:

Wij zijn de tijd. Wij zijn de befaamde
vergelijking van Herakleitos de Duistere.
Wij zijn het water, niet de harde diamant,
niet het water dat stilstaat maar dat wegstroomt.
Wij zijn de stroom en wij zijn die Griek
die in de stroom zichzelf ziet. Zijn beeld
verandert in het water, die veranderende spiegel,
in het glas dat verandert als vuur.
Wij zijn de ijdele, voorbestemde stroom
die op weg is naar zijn zee, door duisternis omringd.
Alles zegt ons vaarwel, alles verdwijnt.
Het geheugen slaat er geen munt uit.
En toch is er iets wat blijft
en toch is er iets wat jammert.

Is het niet prachtig? Wij zijn de stroom, op weg naar de duistere zee waarin
we zullen oplossen, alles verdwijnt, zelfs het geheugen kan niets meer vast-
houden, en toch is er iets wat blijft.

Het roept het Griekse woord *alêtheia* in herinnering, dat standaard
wordt vertaald met waarheid. Maar niet door de filosoof Heidegger. Hij zag
de Lethe in het woord *alêtheia*, met die a voorop om er een ontkenning van
te maken. Zoals atypisch niet-typisch betekent, zo betekent *alêtheia* niet-
Lethisch, het niet-vergetene, of het onverborgene, zoals Heidegger het zelf
vertaalt. Zoiets moet ook Borges bedoeld hebben toen hij zijn gedicht ein-
digde met: 'En toch is er iets wat blijft / en toch is er iets wat jammert.'

Maar wat is dat niet-Lethische dan, dat iets wat blijft en jammert? Dat
moet je zien, en precies daarvoor hebben we dus de beelden en voorbeelden
van *De onderstroom*. Daarin toont het zich van alle kanten, om te beginnen
op de muren van de donkere onderwereldzaal, in de overvloeiende beelden
van Robbie's film, die niet voor niets ook *De onderstroom* heet.

Maar we zullen het alleen zien als we voldoen aan één voorwaarde,
en die is dat we eerst alles vergeten uit die hele bovenstroom met z'n dwin-
gende tijd van moment tot moment waar we altijd al in meedraaien. Met
enig geduld komt het dan vanzelf bovendrijven, dat blijvende, onverbor-
gene, dat niet vatbaar is voor het vergeetwater van de Lethe. We kijken het
aan, vragen ons af waar kennen we dit toch ook weer van, en blijven net
zolang kijken tot er iets begint te dagen.

Ik dank u voor uw geconcentreerde aandacht.